

A SZÁJHAGYOMÁNY KÖLTÉSZETE

Egy ideig a vajdasági magyarság népköltészetével – akárcsak egyéb népi hagyományaival – keveset foglalkoztak a kutatók, így – amiről nem beszélnek, nincs is alapon – a köztudatban az a téves felfogás alakult ki, hogy az itteni magyarságnak nincs és nem is volt említésre méltó népköltészete. Pedig bátran elmondhatjuk, hogy nincs miért szégyenkeznünk. Népköltészetünk nemcsak gazdag, hanem rendkívül változatos és sokrétű is. Megtaláljuk benne a lírai dalok mellett az epikai műfajok jelentős részének legalább töredékes maradványait is.

A könyvünk elején vázolt újratelepítési folyamatok következtében népköltészetünk szinte keresztmetszete az egyetemes magyar népköltészetnek; tükrözi azoknak a vidékeknek, magyar táji csoportoknak hagyományvilágát, ahonnan az idetelepülők származnak, és hű képe annak az újra és újra végbemelő átalakulásnak, amely a megváltozott viszonyok között történt.

Népköltészetünkre is érvényes tehát az a megállapítás, hogy a XVIII. század végén és a XIX. század első felében kialakuló és végleges formát öltő úgynevezett új stílusú magyar népdal háttérbe szorította a régi stílusú dalokat, és a régies epiko-lírai dalok helyett a személyesebb jellegű szerelmi, bor- és katonadalok, a megváltozott paraszti életformához és újfajta foglalkozásokhoz fűződő dalok terjedtek el. Ezek a dalok már nem kötődtek annyiféle kötelező szokáshoz, formához, mint az előzők. Ezeket már nemcsak megfelelő al-

kalmakkor volt szabad, „illet” énekelni, hanem bármikor és bárhol, egyedül is, csoportosan is, korra, nemre és társadalmi helyzetre való tekintet nélkül.

A régi stílusú dalok kissé ünnepélyes hangvétele helyett ezek az újak jóval közvetlenebbek, hétköznapiabbak, az adott helyzethez, környezethez gyorsan és könnyen alkalmazkodók:

*A mi házunk szép helen van,
Baromvásár előtte van,
Az alatt folyik a Csipke,
Rászállott a bús gerlice.*

Doroszló (Bácska)

Kiss Lajos gyűjtése, 1942.

*Zenta város (de) szép helyen van,
Közepibe (de) nagy templom van,
Környös-körül aranycsipke,
Rászállott egy bús gerlice.*

Zenta (Bácska)

Burány Béla gyűjtése, 1965.

*Pacsér község szép hejjen van,
Mer a templom közepén van,
Környes-körül aranycsipke,
Rászállott egy bús gerlice.*

Pacsér (Bácska)

Pénovátz Antal gyűjtése, 1970.

Egy másik példa az adott helyzethez való gyors és könnyed alkalmazkodáshoz:

*Azért, hogy én be vagyok sorozva,
Ne félj, babám, nem leszek katona!
Inkább leszek betyár a pusztába,
Mégsem leszek (a) császár katonája!*

*Azért, hogy én ilyen kicsi vagyok,
Kilenc legény szeretője vagyok,
A tizedik el van tőlem zárva
Budapesti huszárkaszárnyába.*

Zenta (Bácska)

Burány Béla gyűjtése, 1965.

*Azér, hogy én be vagyok sorozva,
Ne hidd, rózsám, nem leszek katona,
Lesz a bíró hozzám olyan szíves,
Ád levelet, (hogy) nem vagyok húsz éves.*

*Azér, hogy én ilyen sárga vagyok,
Ne hidd, rózsám, hogy én beteg vagyok.
Elsárgított engem a szerelem,
Nálad nélkül mit ér az életem.*

Pacsér (Bácska)

Pénovátz Antal gyűjtése, 1970.

*Azért, hogy én ilyen beteg vagyok,
Kilenc kislány szeretője vagyok,
A tizedik el van tőlem zárva
Fülöp Lajos szőlőbirtokába.*

*Fülöp Lajos szőlőbirtoka, lukadjá ki!
Te meg, babám, szabadulj ki!
– Szabadulnék, seje-haja-haja, de nem lehet,
Leszerződtem rája, erre a három és fél hónapra.*

Padé (Bánát)

Katona Imre és Tóth Ferenc
gyűjtése, 1972.

Nemegyszer tapasztalhatjuk például, hogy tartalmilag egymástól teljesen független szakaszok követik egymást ugyanazon a dallamon előadva, ám az éneklők egyáltalán nem érzik a különállóságot. Az adott helyzet és körülmény, az azonos dallam egybekovácsolja a nem együvé tartozó, de rendszerint rövid, egy-két szakaszos dalokat. Csak egyetlen példa saját pacséri gyűjtésemből. Négy különálló dalt énekelnek azonos dallamra:

*Vékon deszkakerítés,
Átlátszik az ölelés,
Ölelj, babám, kedvedre,
Nem hányom a szemedre.*

*

*De sok eső, de sok sár,
De sok kislány megcsalt már,
Ha még ez az egy megcsal,
Megátkozom, hogy meghal.*

*

*Kiszáradt a piszkefa,
Hol hálunk az éjszaka,
Vagy nálatok, vagy nálunk,
Ahol szép lánt találunk.
(Refr. :) Ha szépet nem találunk,
Csunyáná is meghálunk.*

*

*Három bokor saláta,
Három kislány kapáta,
Nem köll nekem saláta,
Csak az, aki kapáta.*

*Három bokor ribizli,
Három kislány szezezi,
Nem köll nekem ribizli,
Csak az, aki szezezi.*

Hogy ennek a látszólagos könnyedségnek a dallam és a szöveg közötti közismert szoros érzelmi és hangulati kapcsolaton kívül mi a magyarázata, még nem fejtették meg.

Népdalaink tartalmi felosztásáról szólva elmondhatjuk, hogy eddigi folklórkiadványaink tanúsága szerint Vajdaságban teljes pompájában megtalálhatjuk a bölcsődalokat, gyermekmondókákat, játékdalokat, párosítókat, szerelmi dalokat, bordalokat, rabénekeket és börtöndalokat, pásztor- és betyárnótákat, katona- és partizándalokat, béres-, cseléd-, arató- és kubikosdalokat, amerikai dalokat, gúnydalokat stb.

Az epikai műfajok közül eddigi folklórkutatásunk legtöbbit a mesével és a balladával foglalkozott. Leggazdagabb irodalma is ezeknek a műfajoknak van. Rajtuk kívül azonban változatos gazdagságban találkozhatunk a terjedelmesebb mondával és a tömör megfogalmazású szólásokkal, közmondásokkal is. Megfelelő alkalmakkor a találós kérdések és a rigmusok sem váratnak magukra sokáig. Az anekdotának meg a viccnek pedig még megfelelő alkalomra sincs szükségé. Elég ha ketten találkoznak, valamelyik máris előbuggyan.

Meséinket hallgatva, olvasgatva megfigyelhetjük, hogy mesemondóink nemcsak tárgyválasztásban közelítenek a mához, hanem a jelképes megoldásokkal dolgozó tündérmesékben

is szívesen alkalmaznak a hagyományos megoldások mellett újszerű, a mai világból való elemeket, színes, napjainkban divatos nyelvi fordulatokat. És ez egy csöppet sem zavaró bennük, sőt amíg természetes környezetben halljuk, magától értetődő is.

Annak ellenére, hogy a mese ma már nem az az élő, eleven műfaj, amely volt talán a századforduló tájékán, az eddigi gyűjtések, kutatások azt igazolják, hogy meséink között még mindig nagy bőségben található tündérmesék, a valóságos világot realiztikusabban ábrázoló, a társadalmi összefüggéseket világosabban látó és példázó novellamesék, sőt az ostoba emberekről vagy váratlan és furcsa eseményekről szóló úgynevezett tréfás mesék is.

A mesegyűjteményeinkben közreadott vajdasági magyar népmeséket vizsgálva azt is megállapíthatjuk, hogy meséink között elég gyakoriak a természetfeletti lényekről és erőkről szóló mitikus vagy hiedelemmondák, azaz az olyan mesék, amelyek részben még ma is élő hiedelmen alapulnak, mint például a lidércekről, rontó boszorkányokról szóló történetek.

A mesénél rövidebb, előadásmódjában tárgyilagosabb, szereplői ábrázolásában pedig valóságosabb a monda. A helyi mondáknak tekinthető (pl. a falu nevét, a határban található valamilyen furcsaságot magyarázó) történeteken kívül említésre méltók a Mátyás királyról szóló vagy a személyéhez fűződő történeti mondák.

A meséhez hasonlóan balladahagyományunk is jobbra már csak felszín alatt hamvadó parázs. A megváltozott társadalmi igények a tegnap még oly elevenen élő alkotásokat mára passzív emlékanyaggá változtatták.

A vidékünkön föllelhető balladák legközvetlenebbül az úgynevezett alföldi balladákhöz kapcsolódnak. A legrégebbiek a rég múlt időkből hagyományozódtak, még a drámai konflik-

tust is elég világosan hordozó novellisztikus történetek, mint például *A halálra táncoltatott lány*, *A szegyenbe esett lány*, *A gyermekgyilkos leányanya*, *A három árva*, vagy *A megölt legény* balladája. A régi stílusú balladákat felváltó új stílusúak tárgya betyárkaland, családi és egyéni tragédia, szerelmi féltékenységből elkövetett vagy csak közönséges gyilkosság, szerencsétlen esemény, tragikus baleset stb. Legtöbbjük közismert és a magyar nyelvterületen általánosan elterjedt ballada. Itteni előadók mégis mint sajátjukhoz ragaszkodnak, és mint a falujukban, vidékükön megesett történeteket tartják számon.

Kétségtelen, hogy az új stílusú balladák között központi helyük a betyárballadának van. Legismertebb, leginkább idevalósi betyárhősnek hiszik Rózsa Sándort, Angyal Bandit és Bogár Imrét, de tudnak nótát Csehó Pistáról és Patkó Bandiról is.

A dunántúli származású Angyal Bandit például annyira idevalósinak hitték már a század elején is, hogy a Duboka melletti Felsőroglatica (Gornja Rogatica) pusztát és vasúti megállóját is róla nevezték el. „Arrul nevezték el, mer itt vót neki a fészke. Most a gyulai csárda van ott. Ott van még most is a partba beásva” – és többen is jelentkeznek a lelkes moravicaiak közül: ha akarom, megmutatják a Moravica alatti Pilák-erdőben rejtőző kétszárnyas vasajtót, amelyen keresztül Angyal Bandi föld alatti barlangjába lehet bejutni. Nekem azonban a kirándulás helyett az jut eszembe, hogy ez a föld alatti barlang már a századfordulón is eleven száj-hagyomány lehetett, különben aligha volna akkora a hasonlatosság az emlékezés és a talán moravicaai származású Papp Dániel írói képzelete között:

„Egyszer zivataros éjszaka volt, és egy portyázó komisszárius eltévedt a legényével a dubokai pusztán – így a legenda. Az

eső és a szél paskolta a nyergeket, s a kukoricásban, mint egy ismeretlen őserdőben botorkált ló és lovas, míg egyszerre csak a föld alól világosságot nem látott a komisszárus. Hát mi volt ott? Egy kis üreg folytatása gyanánt egy egész tündérkastély volt ott a föld alatt, kiporcelánózott falakkal, ezüstös lószerszámokkal, selyemmel terített asztalokkal és aranyos nyoszolyákkal, és azon éjszaka abban aludt a komisszárus. Az isten tudja, kinek a föld alatti kastélyában, talán a Rózsa Sándoréban!”

Az igazság persze az, hogy sem Rózsa Sándornak, sem Angyal Bandinak, de senkinek a föld alatti kastélyáról nincs és nem is volt szó, csupán a nép teremtő képzeletéről, amelyben a hallott történetek, különös események – régen is, ma is – tovább kavarnak, színeződnek. És ez természetes is, hisz a folklóralkotások történelme, földrajza nem a térképen, évkönyvekben ellenőrizhető földrajzi, történelmi tényeket, nem a napra, koordinátákra pontos, hiteles történelmi eseményeket, földrajzi helyeket prezentálja, hanem a nép társadalmi szemléletének megnyilvánulását és történelmi hőseiről alkotott felfogását. Így aztán az is természetes, hogy a valóságban talán csak közönséges, hétköznapi figurák a népköltészeti alkotásokban hőökké idealizálódnak, akik segítik, pártfogolják a szegényeket, és valóra váltják titkolt, sokszor csak gondolatban megfogalmazott vágyaikat. Ez a társadalmi szerep tetszik ki a vidékünkön föllelhető betyárballadából és betyárokról szóló mondákból is. Példa az idealizálásra:

„Hogy miben ember vót Angyal Bandi? Az urakat fosztogatta, oszt a szegények közt meg osztogatta. Meg elrendelte a tiszttartónak, hogy ekkorra meg ekkorra legyen ennyi meg ennyi szalonna meg micsoda, oszt az járt jó, aki megadta, mer ahun a komenciót nem kapta meg, ott maga vette el, de duflán meg triplán.”

(Saját gyűjtésem)

És példa a szegények igazságérzetének a kielégítésére:

„Valamelyik környékbeli szegény ember halottját nem akarta eltemetni a pap. Talán mert nem volt pénze rendezni a párbért. Amikor ezt Angyal Bandi megtudta*, nagyon megharagudott, és menten elküldte embereit a papért. Azok nem-sokára meg is érkeztek a pappal. Azt mondja nekik Angyal Bandi:

– Temessétek el!

Az emberek bele is fektették a papot a sírba. A pap könnyörgött, rimánkodott, és ígérte, hogy soha többé nem akadékoskodik eltemetni a szegényeket.”

(Saját gyűjtésem)

Klasszikus hangvételű régi stílusú balladánk drámai feszült-ségű szerkesztését a XVIII. századtól kezdődően egyre inkább felváltja a történetek epikus-lírai előadású megfogalmazása. A korábbi balladáinkra jellemző társadalmi és osztálykonfliktus előbb a betyárballadák szabadságszerető, virtuskodó romantikájává, majd a XIX. század, derekától helyi, családi és egyéni tragédiák, halállal végződő szomorú események előadásává oldódik. Egyre gyakrabban jelentkeznek az újkori históriások, a félnépi parasztköltők, akik minden nevezetes, főleg pedig szomorú vagy még inkább tragikus történetet megverselnek, kinyomtatnak, és vásárokon, búcsúknban ponyván árusítanak; s hogy az áru minél kelendőbb legyen, egy-egy embercsődületnek dallammal kísérvé elő is adnak. Ilyen „históriásokkal” vidékünkön még a 40-es évek elején is találkozhattunk.

Az epikus-lírai megfogalmazású balladák közül vidékünkön talán a legszebb és minden valószínűség szerint a legelterjedtebb ballada a *Szendre báró lányáról*, illetve *A kisasszony*

* A történetet Rózsa Sándorral kapcsolatosan is hallottam. (P. A.)

szépen legelő gulyájáról szóló. Vannak ugyan, akik úgy vélik, hogy a ballada a ponyváról került a közönség elé. Véleményüket bizonyára arra alapozzák, hogy a balladát 1857-ben ketten is közreadták saját szerzeményükként. Az ügyből 34 évvel később plágiumvita kerekedett, melynek Vargyas Lajos szerint ma is elfogadható végeredménye a Vasárnapi Újság szerkesztőségének ítélete: „... mindkettő egy közös forrásból, a népdalok forrásából van merítve”. Ugyancsak közismert a cséplőgép dobjába esett *Farkas Julcsa balladája* is. Ez utóbbi már átvezet bennünket a balesetekről, közönséges gyilkosságokról szóló, rendszerint félnépi szerzőktől származó és erősen ponyvaízű balladák körébe. Közülük valók a *Halász Vendelről*, *Barna Janiról*, *Dámer Gyuriról*, *Szarvas gazdáról*, *Pápainéről* stb. szólók.